

Akademische Musiklehrer und Musikdirektoren an Universitäten des Ostseeraums: Überlegungen zur Etablierung und Ausgestaltung eines Amtes im 19. Jahrhundert

—
Martin Loeser

Ausgehend von den Ergebnissen der im Jahr 2006 in Greifswald veranstalteten Tagung „Universität und Musik“ wird in dem Referat der Versuch unternommen, das Amt des Akademischen Musiklehrers und Universitätsmusikdirektors mit Blick auf den Ostseeraum vergleichend zu betrachten. Anhand der Situation in Rostock, Greifswald und Dorpat/Tartu werden insbesondere Einführung, Aufgaben, Funktionen und Bedeutung des Amtes erörtert.

Muusikaõpetaja koht Tartu ülikoolis 1803–1807

—
Geiu Rohtla

Sissejuhatus

Käesolevas artiklis keskendutakse muusikaõpetaja ametikoha täitmisele 1802. aastal taasavatud Tartu ülikoolis. Muusikaõpetaja koht loodi ülikooli juurde juba 1803. aastal, kuid alles 1807. aastal valiti esimene muusikaõpetaja, kelleks sai Tartu avalikus elus tuntud muusikategelane Heinrich Wilhelm Fricke. Püüame selgitada, mis neil aastatel toimus: miks koha täitmise viivitati, kuigi ülikoolile oli selleks eraldatud raha ja linnas leidis ka ametisse sobivaid muusikuid. Läänemere piirkonna teiste ülikoolidega võrreldes loodi akadeemilise muusikaõpetaja ametikoht Tartus ühena esimeste seas. Sellisel kujul hakkasidki need ametikohad tekkima 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul. Akadeemilise muusikaõpetaja ülesannetest ja ametinimetustest on käesolevas kogumikus kirjutanud Martin Loeser. Tema on võrrelnud muusikaõpetaja ameteid Läänemere piirkonna neljas ülikoolis – Greifswaldis alustas muusikaõpetaja 1793. aastal, Tartus 1807, Königsbergis 1814 ja Rostockis 1821. aastal.

Tartu ülikooli muusikaõpetajate tegevus on aga põhjalikumalt uurimata teema. Heinrich Wilhelm Fricke valimist muusikaõpetaja ametisse nimetab põgusalt ülikooli 350. aastapäeva puhuks avaldatud Karl Leichter (1902–1987) artikkel „Tartu muusikaelu ja ülikool enne XX sajandit“ (Leichter 1982) ja hiljem ka Terje Lõbu artikkel „Mõnda Tartu Ülikooli muusikaõpetajatest“ (Lõbu 2004). Ülevaatlilikult olen ise sellest kirjutanud koguteose „Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu“ alapeatükis „Ülikool ja muusika“ (Rohtla 2005). 1930. aastatel uuris Elmar Arro (1899–1985) Tartu linnamuusikute traditsiooni varasematel sajanditel (aastatel 1587–1809) ning oma artikli (Arro 2003 (1932): 200–201) lõpuosas kirjeldab ta ka muusikat ülikooli taasavamise pidustustel. Muusikat 19. sajandi Tartu ülikoolis on puudutatud veel ajalookäsitlustes, mis on ilmunud nii keiserliku ülikooli sajanda aastapäeva puhul (Petuhhov 1902) kui ka 350 aasta möödudes ülikooli asutamisest (Siilivask 1982). Muusikaõpetaja ameti kohta aga leidub eriti väärtuslikke andmeid Lea Leppiku väitekirjas, mis käsitleb Tartu ülikooli teenistujaid 19. sajandist vabariigi tekkeni (Leppik 2006). Töö toob olulist selgust 19. sajandi Tartu ülikoolis tegutsenud kolmanda järgu õppejõudude staatuse ja tegevuse uurimisse, kes enamasti olulisemate profes-

sorite varju jäävad. Need olid keelte, kunstide ja religiooni õpetajad, sealhulgas ka muusikaõpetaja.

Allikad esimese muusikaõpetaja ametisse võtmise kohta asuvad Eesti Ajalooarhiivis (EAA) Tartu ülikooli fondis ja neist olulisim on Heinrich Wilhelm Fricke dokumente sisaldav säilik (EAA 402-3-1786). Meid huvitavatest aastatest 1803–1807 leidub seal Fricke kirjutatud ametikohale kandideerimise taotlus, väljavõtted ülikooli nõukogu valimistega seotud koosolekute protokollidest ning nõukogu liikmete hinnangud kõigi samale ametikohale kandideerinud muusikute esitatud teoste kohta. Teine oluline allikas on ülikooli pidustustega seotud dokumentatsioon (EAA 402-4-58), mis sisaldab andmeid muusikast akadeemilistel sündmustel ja ka Fricke osalemisest.¹

Kunstide õpetus Tartu ülikoolis

Pillimuusika ja lauluhääled on kuulunud tavade järgi akadeemiliste sündmuste juurde ning nendeta ei toimunud ka Tartu ülikooli pidulik taasavamine 1802. aastal. 1799. aastast pärinevas ülikooli asutamise plaanis ei olnud muusikaõpetust ette nähtud, tõenäoliselt arvestati algul, et vajaduse korral palgatakse muusikud linnast. Esmakordselt mainitakse muusikaõpetaja ametikohta ülikooli 1803. aasta põhikirjas, mille järgi õppetöö hakkas toimuma.

Keiserlikus Tartu ülikoolis kuulus muusika koos teiste kunstidega abiainete hulka, mis toetasid erialast õpet. Ennekõike oli muusikaõpetust vaja tulevastele pastoritele, kuid muusikaõpetajate tegevus puudutas tegelikult peaaegu kõike, mis ülikoolis selles vallas toimus. Neil tuli õpetada üliõpilastele nii teooriat kui ka praktilist pillimängu, juhatada muusikaesitusi akadeemilistel sündmustel ning esineda ka avalikel kontsertidel. See kõik ei piirdunud ainult ülikooliga, 19. sajandil ametis olnud muusikaõpetajad on mõjutanud kogu linna avalikku muusikaelu.

Kunstide traditsioon ülikoolis ulatub aga kaugemale, sest tavapärase aadlinoorte hariduse juurde oli kuulunud ka muusika, tantsu, joonistamise, vehklemise ja ratsutamise õppimine. Rootsi-aegne Tartu ülikool, Academia Gustaviana (1632–1665) oli küll vana tüüpi ülikool, kus nende alade harjutusmeistrid² veel polnud, kuid 17. sajandi lõpu Academia Gustavo Carolinas (1690–1710) olid tantsu-, vehklemis-, joonistus- ja muusikameistrid juba ametis (vt. ka Rohtla 2005: 451). Hiljem levis nende kohta nimetus

¹ Elmar Arro (Arro 2003 (1932): 201) viitab sellele allikale, kuid ilma viitenumbriteta.

² Harjutusmeistriteks (Exercitienmeister) nimetati kunsti- ja keeleõpetajaid 17. sajandil (Leppik)

„kunstiõpetajad”. Peale muusikaõpetaja, kellest oli juba juttu, olid 19. sajandi keiserlikus Tartu ülikoolis 1803. aasta põhikirjaga ette nähtud tantsu, vehklemise, ratsutamise ja joonistamise õpetaja, hiljem loodi veel ujumise ja võimlemise õpetajate kohad. Kui ülikooli professorid kuulusid esimese ja teise järgu õppejõudude hulka, siis kunstiõpetajad olid kolmanda järgu õppejõud. Sama staatus oli ka keeleõpetajatel ning umbes sajandi keskpaigast luterlikul ülikoolipastoril ning katoliku ja vene õigeusu usuõpetajatel.

Kunstiõpetajate kohad täideti 19. sajandi Tartu ülikoolis erinevatel aegadel. Tantsu- ja joonistamisõpetaja valiti ametisse kohe 1803. aastal, muusikaõpetaja 1807, vehklemisõpetaja alles 1812 ja ujumisõpetaja 1829. Liivimaa rüütelkonna soovil ja rahalisel toetusel oli Tartusse loodud ratsutamiseõpetaja ametikoht juba enne 1802. aastat ja see jätkus ülikooli raames. Kunstiõpetajate kohad peale võimlemisõpetaja kaotati ülikooli struktuurist 1890. aastatel ja seda on peamiselt põhjendatud venestamisreformidega (Leppik 2006: 103–104, 118–119). Nendeks tegevusteks vajalikud ülikooli hooned ja muud vahendid anti üle erakätesse, seltsidele, korporatsioonidele, ülikooli raamatukogule ja kunstimuuseumile. Suur osa ülikoolile kuulunud ja kunstide õpetusega seotud esemetest on hiljem jõudnud Tartu Ülikooli ajaloo muuseumi.

Kunstiõpetajate hulgas oli 19. sajandi esimesel poolel ilmselt kõige tähtsam ratsutamiseõpetaja, sest tema aastapalk 800 bankorubla oli rohkem kui pool 1500-rublasest professoripalgast. Ratsutamiseõpetajale järgnes muusikaõpetaja palgaga 400 rubla; tantsu-, joonistamise ja vehklemisõpetaja aastapalk oli 300 rubla ning ujumisõpetajal 200 rubla. Sajandi teisel poolel võrdsustus muusikaõpetaja ja vehklemisõpetaja positsioon töötasu osas, neist kõrgemal asusid ratsutamiseõpetaja ja joonistusõpetaja, madalamal tantsuõpetaja ja ujumisõpetaja.

Ettevalmistused muusikaõpetaja ametikoha täitmiseks

Nagu juba mainitud, loodi muusikaõpetaja ametikoht keiserliku Tartu ülikooli juures 1803. aastal, kuid esialgu seda ei täidetud. 1805. aastal hakati ülikooli nõukogus kaaluma, kas saaks reservkassas olevat muusikaõpetaja palgaks ettenähtud finantsressurssi suunata arstiteaduskonda kirurgiliste instrumentide meistri palgaks. 1806. aasta oktoobris tehti rahvahariduse ministriile vastav ettepanek.

Minister keeldus ja küsis, miks ei ole veel muusikaõpetajat palgatud. Alles seejärel hakati mõtlema muusikaõpetaja valimise korraldamisele.³ Ülikooli nõukogu 27.11.1806. aastal toimunud koosoleku protokollis (EAA 402-3-1786, l. 4) järgi kavatseti rahvahariduse ministriile selgitada, et muusikaõpetaja koht on jäänud täitmata ametiks sobiva isiku puudumise tõttu ja seepärast pole kõnealust summat seni sihipäraselt kasutatud. Järgmisel sügisel 04.09.1807 toimunud ülikooli nõukogu koosoleku protokollist (EAA 402-3-1786, l. 16) aga selgub, et rahvahariduse ministriile saadetud vastuses ei põhjendatud viivitamist üldsegi mitte sobiva isiku puudumisega, vaid hoopis õppijate piiratud arvu ning peamiselt väikese palgaga. 1806. aasta detsembri alguse paiku esitasid üliõpilased rektor Carl Friedrich Meyerile (1757–1817)⁴ 17 allkirjaga palvekirja (EAA 402-3-1786, l. 6), milles palusid akadeemilise muusikaõpetaja ametisse seadmist, lisades: „[...] ja kuna paljud plaanivad siin viibida veel ainult pool aastat, siis soovivad nad selle koha täitmist peagi näha ära korraldatuna.”⁵ Palvekirja andis soovitud tulemuse alles 1807. aasta kevadeks, nii et lahkujad ei saanud siiski enam muusikatunde võtta.

1806. aasta 10. detsembril toimunud nõukogu koosolekul otsustati, et ülikooli kantseleile tuleb teha ülesandeks koostada muusikaõpetaja kandidaatide nimekirja, ja järgmisel koosolekul loodeti jõuda valimiseni (EAA 402-3-1786, l. 5). Järgmisel koosolekul 24. detsembril 1806 (EAA 402-3-1786, l. 7–7p) arutati kandidaatide kohataotluskirju, kuid nõukogu liikmed esitasid suuliselt veel kolm uut kandidaati ja otsuse langetamine lükati edasi. Koosolekul leiti, et kandidaadid peavad

³ *Rahvahariduse ministri vastus, mille õpperingkonna kuraator 16.11.1806 saatis ülikooli nõukogule, on ära toodud ülikooli nõukogu 27.11.1806 toimunud koosoleku protokollis (EAA 402-3-1786, l. 4; vt. ka Leppik 2006: 165).*

⁴ *Carl Friedrich Meyer oli Tartu ülikooli rektor õppeaastatel 1805–1808, samuti üks esimestest õigusteaduse professoritest taasavatud ülikoolis. Meyer oli pärit Saksamaalt, õppinud Braunschweigi Collegium Carolinumis ja 1776. aastast Göttingeni ülikoolis. 1791. aastal oli ta tulnud Liivimaale koduõpetajaks. Alates 1792. aastast tegutses ta Tartus, algul raehärra ja sündikusena (DBBL 1970: 514).*

⁵ *„[...] und weil mehrere sich nur nach ein halbes Jahr hier aufzuhalten gedenke so wünschen sie diese Anstellung bald befördert zu sehen.” Kiri on dateerimata, ülikooli nõukogu protokollis 10.12.1806 juures, alla olid kirjutanud üliõpilased Stillmark, Buxhoewden, Middendorff, Mickwitz, Hörschelmann, Guldentube, L. Zooge, G. Hasselblatt, K. Schulz, Koletzky, Zobel, Hueck, Holst, Felicius, Laetstern, Pichell, Rentlinger. Üliõpilaste aru Tartu ülikoolis aastatel 1802–1806 oli keskmiselt 100 (Siilivask 1982: 394), seega oli allkirjutanuid ligi viiendik.*

esitama nõukogule ühe oma kompositsiooni ehk „proovitöö” (*Probearbeit, Probe-Arbeit, Probe-Musiken, musikalisches Probestück, Probe, specimen*⁶) ja see pidi olema kahehäälnel fuuga vabalt valitud koraali teemale. Töö esitamiseks anti aega umbes üks kuu ja otsustati, et uusi kandidaate enam juurde ei võeta.

Pärast koosolekut seadis nõukogu liige teoloogiaprofessor Johann Wilhelm Friedrich Hezel (1754–1824) kandidaatide muusikaliste võimete hindamise prooviteose alusel küsimärgi alla. Professor Hezeli vabas vormis kiri ülikooli nõukogule, dateeritud vana-aastaõhtul 31.12.1806, on ülikooli nõukogu protokollis juures, mis kannab kuupäeva 21. veebruar 1807 (EAA 402-3-1786, l. 10–10p). Kohalike muusikute puhul ei paistnud see talle vajalik, sest nende oskused olid teada. Kaugemate kandidaatide puhul oli proovitöö tema arvates põhjendatum, kuid ta kahtlustas: „Kes kindlustab meile, et esitatavad proovitööd pole maha kirjutatud või (mitte äratuntavalt) teiste tehtud tööd?”⁷ Professor Hezel ei usaldanud vähetuntud kaugemaid kandidaate. Arutades väljast tulnud muusiku võimalusi Tartus ära elada, nentis ta samas, et oma ala suurtest meistritest tuleks nagnuini loobuda. Seepärast kuulus tema eelistus kohapealsetele muusikutele Heinrich Wilhelm Frickele ja Stefan Dietrich Baderile, kuna need on nii oskuste poolest kui ka inimestena juba tuntud. Tema üheks argumendiks oli ka, et kohalik muusik jääb tõenäoliselt paigale, kuid kaugemalt tulnute puhul võib karta, et nad varsti jälle lahkuvad. Ka nägi Hezel võõra puhul ohtu, et tema töö Tartus kujuneb raskeks. Kohalikud muusikud tundsid kõiki linna pillimängijaid ja lauljaid ning tuli arvestada, et mõne akadeemilise suursündmuse puhul või avalike kontsertide korraldamiseks läks vaja abijõude väljaspoolt ülikooli. Hezeli põhiküsimuseks jäi, kumba kohalikest muusikutest valida. Kumbki muusik üksinda ei rahuldanud tema arvates ülikooli vajadusi täielikult, kuid nad oleksid moodustanud hea koosluse. Ta tegi ettepaneku korraldada muusikaõpetaja töö nii, et koht oleks nende vahel jagatud ning kumbki saaks poole palgast. Fricke annaks klahvpillimängu ja lauluõpetust, Bader õpetaks keel- ja puhkpille. Akadeemilistel sündmustel dirigeeriks nad kordamööda või

⁶ *Lad. specimen, speciminis – tunnus(märk); proov, tõend; näidis, eeskuju.*

⁷ *„Wer steht uns dafür, daß die Proben, welche werden eingereicht werden, nicht abgeschrieben, oder von Andreu (gegen Erkenntlichkeit) gemachte Arbeiten sind?”*

jaotaksid esinemised semestrite kaupa. Esile tõstmist väärrib, et Hezel peab selles ametis oluliseks kahte erinevat poolt: muusika õpetamist üliõpilastele ja avalikke esinemisi. Ülikooli muusikaõpetaja ülesanded võisid tollal piirduda üksnes õpetamisega, teisel juhul pidi ta vastutama ka muusika eest akadeemilise elu tähtsamatel sündmustel. Hezeli kirjas on nõuded, et valitud muusik oleks hea õpetaja, kellel on teoreetiliste teadmiste pagas ja praktilised oskused erinevate pillide mängus, samas näeb ta ülikooli muusikaõpetajas ka dirigenti ja avalikku muusikategelast, kes annab kontserte ning juhib üldse akadeemilist kontserdielu. Väga sageli olid need pooled muusikaõpetajate töös ühendatud, kuid mitte alati. Hezeli mõttekäigust selgub, et muusikaõpetajalt sooviti teooria, laulu ja erinevate pillide õpetamist, ise esinemist ja dirigeerimist, seega oli väga raske leida ühte nii universaalset muusikut. Kandidaatidelt nõutav muusikateos tõepoolest ei saanud peegeldada kõiki neid vajalikke oskusi.

Kandidaadid ja ametikoha täitmine 1807. aastal

Tartu ülikooli muusikaõpetaja kohale kandideerinute hulgast on nimeliselt üldse kokku teada kuus muusikut: kohalikud muusikud Heinrich Wilhelm Fricke ja Stefan Dietrich Bader Tartust, tollane kreiskooli õpetaja Gottfried Heinrich Goedicke Pärnust, muusikud Grosse ja Ehlig Dresdenist ning keegi Rebenstein Arhangelskist. Arvatavasti oli kandidaate rohkem, sest 1806. aasta 10. detsembri koosoleku protokollis mainitakse „kandidaatide nimekirja” ja kuuest meile teadaolevast nimest olid vaid kaks (Fricke ja Bader) kindlasti nende hulgas, sest 27.12.1806 on pöördutud nende poole seoses proovitöö esitamisega (EAA 402-3-1786, l. 8). Kolme kandidaadi, Goedicke, Grosse ja Ehligi nimi on ülikooli nõukogu 1806. aasta 24. detsembri koosoleku protokollis (EAA 402-3-1786, l. 7), sest just neid esitasid erinevad soovitajad lisaks juba olemasolevale kandidaatide nimekirjale. Rebensteini nimi esineb esmakordselt alles 1807. aasta aprillis seoses tema proovitööga, kuid ta võis olla kandidaatide hulgas juba varem. Hilisema liitumise võimalus oleks olnud vastuolus nõukogu 1806. aasta 24. detsembri koosoleku otsusega kandidaatide nimekirja sulgeda (EAA 402-3-1786, l. 7–7p). Muusikaõpetajaks valitud Fricke tegevusel peatume allpool pikemalt, järgnevalt võtame kokku, mida on teada teistest kandidaatidest.

Stefan Dietrich Bader (1778 või 1780, Tartu – u. 1837) oli eelkõige pillimuusik. Tugevaim oli ta viiuldajana, kuid valdas ka vioolat ja tšellot, mängis kõiki vajalikke puhkpille (flööt, oboe, klarnet, metsasarv ja trompet) ja veidi klaverit, Hezeli juba viidatud kirja sõnul olevat ka „meisterlikult timpaneid” mänginud (EAA 402-3-1786, 10p). Need oskused viitavad linnamuusiku ametile. Bader oli olnud Tartu linnamuusiku Otto Johann Schulzti õpilane ja jõudnud linna-muusikuselli staatuseni, kuid otseselt linna-muusikuna teda hiljem ei kohta.⁸ Dörptsche Zeitung'i teadete järgi andis Bader edaspidi Tartus muusikaõpetajana eratunde (viimane teda puudutav teade on ilmunud DZ 13.01.1837). Bader proovitööd ei esitanud ja me ei tea, kuidas ta oleks konkureerinud viimaste kandidaatide hulgas koos Frickega ja milliseid oskusi siis oleks eelistatud. Mõlemad olid linnas tuntud heade õpetajatena, mõlemad olid ka dirigeerinud avalikel kontsertidel (EAA 402-3-1786, l. 10) ja professor Hezeli arvamuse kohaselt olid nad võrdväärsed rivaalid.

Gottfried Heinrich Goedicke (ka: Gödicke; 1779 Duderstadt – 1856 Peterburi) on lähipiirkonna muusikaloos tuntud nii Tallinna kui ka Peterburi muusikateologiasena. Ta oli õppinud Göttingeni ülikoolis teoloogiat ja matemaatikat ja 1803. aastal tulnud Pärnusse koduõpetajaks. 1805. aastast töötas ta Pärnu kreiskoolis ja teda soovitas 1806. aasta jõululupaäeva koosolekul Tartu ülikooli muusikaõpetaja kohale kameraalteaduste professor Friedrich Eberhard Rambach (1767–1828) (EAA 402-3-1786, l. 7). Goedicke ei esitanud nõutud proovitööd ning jäi seega valimiste lõppfaasist eemale. Ajalehe Dörptsche Zeitung teateil käis ta 1820. aastail mitmel korral koos pianistist tütre või vennatütre Agathega Tartus kontserte andmas.⁹

Dresdeni muusiku **Grosse** kandidatuuri muusikaõpetaja kohale esitas ülikooli nõukogule varahoidja Hartwig (*Kämmerier*) ja teist Dresdenis tegutsevat muusikut **Ehlig**’it (ka: Ehlich) soovitasid retoorika, esteetika, klassikalise filoloogia, kirjandus- ja kunstiajaloo professor Johann

⁸ Otto Johann Schulzj (surn. 1801) järel sai linnamuusiku kohale tema poeg Johann Ludwig Schultz (surn. 1821), kes 1809. aastal ametist loobus.

⁹ Goedicke asus peatselt elama Tallinna, hooajal 1809/10 oli ta Tallinna Teatri orkestri eesmängija, aastatel 1814–1830 Toomkiriku organist, 1815. aastast lauluõpetaja, 1822–1828 Tallinna Teatri muusikadirektor, 1829. aastast repetiitor ja kapellmeister. Tallinnas astus Goedicke üles viiulisolistina, esitades ka oma teoseid. 1831. aastal asus ta elama Peterburi, oli Peterburi Keiserliku Saksa Teatri muusikadirektor (EMBL 2007: 108).

Karl Simon Morgenstern (1770–1852) ning filosoofiaprofessor Gottlieb Benjamin Jäsche (1762–1842) (EAA 402-3-1786, l. 7). Kahjuks pole kummastki praegu rohkem andmeid. Nende kui kandidaatide üle on võimalik otsustada vaid tuginedes sellele, mida on öelnud Tartu ülikooli nõukogu liikmed proovitöid hinnates, sest ka proovitöid endid pole 1807. aastast teadaolevalt säilinud. Samuti jääb tundmatuks Arhangeliskis tegutsenud **Rebenstein**, kes proovitöö põhjal Fricke järel tugevaimaks kandidaadiks osutus. Võib-olla otsustas tema väljajäämise see, et teda lähemalt ei tuntud ja nõukogu liikmete seas eelistati kohalikke muusikuid.

21. veebruariks 1807. aastal olid kandidaatide Fricke, Rebensteini, Ehligi ja Grosse muusikateosed saabunud ning neid hakati koosolekul läbi vaatama (EAA 402-3-1786, l. 9). Professor Hezel tõstis saabunud kompositsioonide hulgast esile Fricke oma, kuid pingerida veel ei koostatud. Tööde hindamine tehti üles-andeks nõukogu liikmetele professor Hezelile ja samuti juba eespool mainitud professor Jäschele, meditsiiniprofessor Christian Friedrich Deutschile (1768–1843) ja õigusteaduse professorile Christian Heinrich Gottlieb Köchyle (1769–1828). Kaks kuud hiljem kutsus rektor Meyer kokku järgmise koosoleku, et „ükskord lõpuks asutaks meie akadeemilise muusikadirektori valimise juurde”¹⁰ (EAA 402-3-1786, l. 11). 25. aprilli koosoleku kutsele on alla kirjutanud 17 professorit ning lisaks ka muusik Fricke.¹¹ Koosolekut siiski ei toimunud, paljud professorid kirjutasid oma nime taha, et nad on sunnitud hilinema või puuduma. Järgmine koosolek toimus 30. aprillil 1807. aastal, kus loeti kõigepealt ette professor Jäsche hinnang proovitöödele (EAA 402-3-1786, l. 13). Koosoleku liikmete arv polnud piisav ja muusikaõpetajat ei valitud (EAA 402-3-1786, l. 12).

Tartu ülikooli muusikaõpetaja valimine toimus nõukogu koosolekul 27. mail 1807. aastal. Ülikooli nõukogule esitatud kandidaatide proovitöödest sai Ehlig Dresdenist küll professor Jäsche tunnustuse (ta oli ise teda ka kandideerima soovitanud), kuid Jäsche suurim eelistus kuulus kohalikule muusikule Frickele. Samuti oli täielikult Fricke poolt professor Hezel. Professor Deutsch hindas kõrgelt Rebensteini tööd.

¹⁰ „[...] daß endlich einmal zur Wahl unsers akademischen Musikdirectors geschritten würde.”

¹¹ Ülikooli nõukogu liikmed, kes muusikaõpetaja koha täitmise küsimust arutasid, olid 1807. aastal rektor Meyer, professorid Bieblindorff, Germann, Müthel, Jäsche, Köchy, Rambach, Werner, Styx, Pfaff, Deutsch, Parrot, Poeschmann, Igelström, Gaspari, Ewers, Elsner, Kleinenberg ja muusik Fricke (Musicus) (EAA 402-3-1786, l. 11).

Professor Köchy arvamuse pole meile teada. Koosolekul otsustati Fricke ametisse valida ja toome ära selle protokollitervikuna:

Väljavõte Tartu Keiserliku Ülikooli Nõukogu protokollist 27. maist 1807.
Kohal nõukogu liikmed.

Nr. 109. Sellel koosolekul tehti esiteks uuesti ettepanek juba palju kordi kõne alla tulnud, kuid legaalsete takistuste tõttu edasi lükkunud muusikaõpetaja valimine sinse ülikooli juurde.

Seda teemat puudutavate olemasolevate materjalide läbivaatamisel ilmnes, et sellele kohale oli järel ainult neli kompetentset isikut, kes olid läbivaatamiseks ja hindamiseks esitanud neile ülesandeks tehtud kompositsiooni, nimelt kohalik muusik Fricke, muusik Rebenstein Arhangeliskist ja muusikud Grosse ja Ehlig välismaalt.

Seejärel loeti ette nende teoste kohta juba varem laekunud professor Jäsche kirjalik arvamus, millest järeldub, et härra Fricke esitatud proovitöö edasist arutamist ta ei pea vajalikuks, kuna muusikalise andekuse ja võimete ning eriti oma õpetamiseande poolest vokaal- ja instrumentaalmuusikas on ta enam, kui üks proov saaks küllaldaselt näidata, [Jäsche] paigutaks veel teiste ette härra Ehligi kompositsiooni.

Härra professor Deutsch avaldas seejärel suuliselt oma arvamust, et ta peab härra Rebensteini proovitööd taoliseks, mis eraldub teistest sisu ja põhjalikkuse poolest.

Pärast siinkohal tehtud märkust, et hr. Fricke üldise tuntuse ja usalduse juures, mille ta on võitnud, võiks võõral vähemalt alguses siin püsimisega raskeks minna, asuti järgmiseks valimise juurde ja kuna häälte arvust tulenes, et härra Fricke oli 10, hr. Rebensteini 5, hr. Ehligi 1 ja hr. Grosse samuti 1 hääle, siis otsustati kinnitada muusik härra Frickele langend valik ja anda akadeemilisele kohtule korraldus tema ametisse vannutamiseks.”¹² (EAA 402-3-1786, l. 14, 19p).

¹² „Extract aus dem Protokoll des Conseils der Kaiserl. Universität zu Dorpat / vom 27ste May 1807. „/ Gegenwärtig die Glieder des Conseils / No 109. In dieser Sitzung wurde zuvörderst die schon mehrmal zur Sprache gekommene, wegen legaler Behinderungen aber ausgesetzte Wahl eines Musiklehrers bey der hiesigen Universität abermals in Vorschlag gebracht. / Es fand sich bey dem Nachsehenden über diesen Gegenstand vorhandenen Acten, daß nur 4 Competenten zu dieser Stelle, nämlich der hiesige Musikus Herr Fricke, der Musikus Herr Rebenstein zu Archangel und die Herren Musici Grosse und Ehlig im Auslande übrig waren, welche die ihnen aufgegebenen Compositionen zur Prüfung und Beurtheilung eingesandt hatten. / Das schon früher über diese Compositionen eingekommene schriftliche Gutachten des

28. mail 1807 on dateeritud avalduse mustand, mille rektor Meyer ja ülikooli nõukogu saatsid keiser Aleksander I, et Heinrich Wilhelm Fricke määrataks Tartu ülikooli muusikaõpetaja kohale aastapalgaga 400 assignaaturbla (EAA 402-3-1786, l. 15-15p).

Heinrich Wilhelm Fricke (1763–1839) Keiserliku Tartu ülikooli esimest muusikaõpetajat Heinrich Wilhelm Fricket (Frick, Frikke) on Tartu allikates esmakordselt mainitud 1797. aastal, kui ta juhatas muusikat keiser Paul I külaskäigu puhul toimunud pidulikul jumalateenistusel Jaani kirikus. Fricket nimetati 18. sajandi lõpul ja 19. sajandi algul muusikuks, eramuusikuks ja avalikuks muusikaõpetajaks (*Musikus, privatisirender Musikus, öffentlicher Lehrer der Musik*) (Rohtla 2000: 32). Elmar Arro väitel juhatas Fricke muusikat ülikooli avamisel 1802. aastal (Arro 2003 (1932): 200).¹³ Ülikooli muusikaõpetaja kohale esitas Fricke end juba 1803. aastal. Huvitav on teada, mida ta tookord seda ametikohta taotledes rektori ja nõukogu poole pöördudes ütles. Ühtlasi peegeldab järgnevalt tsiteeritud Fricke avaldus kujukalt tolaeagset ametlikku pöördumise stiili. Olgu veel öeldud, et selle esitamise ajal aprillikuus polnud muusikaõpetaja kohta veel ametlikult olemas ja ilmselt Fricke teadis, et see on tulemas. Ülikooli 1803. aasta põhikirja hakati välja töötama 23. veebruaril ja märtsis esitati põhikirja projekt õpperingkonna kuraatorile Klingerile. Keiser Aleksander I kinnitas põhikirja sama aasta 23. augustil ja alles seejärel tegi rektor Friedrich Parrot 21. septembril toimunud ülikooli aktusel uue põhikirja, eelarve ja üliõpilasreeglid teatavaks (Siilivask 1982: 42).

*Hrn. Professor Jaesche wurde demnächst verlesen aus welchem sich ergab, daß er, indem es über die eingeliferte Probearbeit des Herrn Fricke keines weitere Urtheils bedürfe, da derselbe von Seiten seiner musikalischen Talente und Geschicklichkeiten und insbesondere seiner Gabe des Unterrichts in der Vokal und Instrumentalmusic aus mehr als einer Probe hinlänglich bekannt wäre, der Composition des Herrn Ehlig vor den noch übrigen den Vorzug einräume. // Der Herr Professor Deutsch gab sein Gutachten mündlich dahin ab, daß er der Probe-Arbeit des Herren Rebenstein für die halte, die sich vor andere durch Gehalt und Gründlichkeit auszeichne. / Hiernächst wurde nach der hieby gemachten Bemerkung, daß es einem Fremden bey der allgemeinen Bekanntschaft des Hrn. Fricke und bey dem Zutrauen, welches er sich hieselbst erwerben, wenigstens Anfangs schwer fallen mögte, sich hier zu erhalten, zur Wahl geschritten und da aus der Stimmensammlung hervorging, daß der Herr Fricke 10, Hr. Rebenstein 5, Hr. Ehlig 1 und Hr. Grosse auch nur 1 Stimme für sich hatten, so wurde verfügt: / Die auf den Musikus Herr Fricke gefallene Wahl zu bestätigen und dem akademischen Gerichte die Beeidigung desselben zu demandiren.”*¹³ Pole selge, millisele allikale Arro seda väites toetub, sest omaaegses avamispidustuste kirjelduses (Jäsche [1802]) Fricket ega linnamuusikuid nimetatud pole.

Ülikooli nõukogu protokoll nr. 321, 13. aprill 1803,

Auline rektor, kõrgestisündinud, kõrgestiõpetatud ja kõrgestiaustatud härrad!

Juba pikka aega olen vaagunud end alandlikult soovitada kõrgealusele akadeemilisele nõukogule nende hulgas, kes arvatavasti on juba endast teatanud või veel teatavad seoses muusikaõpetaja koha täitmiseiga siinse ülikooli juures. Aga umbusaldus minu vastu ulatub nii kaugele tagasi, kui mul on olnud au tunda mõningaid auväärt kolleegiumi liikmeid, kes ei leia ühtegi head võimalust, et ma võiksin tutvustada neile oma sobivust selleks ametiks, mida taotlen.

Ehk võin loota, et see viimane soov täitub niipea, kui ruum võimaldab. Lubatagu mul lisaks ilma tagasihoidlikkusetä märkida, et ma tunnen peale oma alal nõutavate teoreetiliste teadmiste ning peale klaveri ja viiuli, mida ma olen kõige rohkem mänginud, peaaegu sama hästi kõiki teisi pille ja olen võimeline jagama vajalikku õpetust; ühtlasi ei tohiks leiduda ühtegi tõsist etteheidet minu iseloomule.

Seega on mu alandlik palve, et kõrgealine akadeemiline nõukogu võtaks muusikaõpetaja koha täitmisel aega mõelda ka mulle, ning jääb kohaseima austusega rektori ja suursuguste alandlikemaks teenriks

Heinrich Fricke
Tartus, 12. aprillil 1803 (EAA 402-3-1786, l. 2, 2p).¹⁴

¹⁴ „No 321 Prodt. in Senatus Academico. d. 13. April 1803, / Magnifice / Hochwohlgeborne, Hochgelerte und Hochzuverehrende Herren! / Schon längst habe ich es wagen wollen unter der Zahl derjenigen, welche bey Besetzung der Musik-Lehrer-Stelle bey der hiesigen Universität sich wahrscheinlich schon gemeldet haben oder noch melden werden, Einem Hochverordneten akademischen Rathe auch mich gehorsamt zu empfehlen. Aber eigenes Mistrauen gegen mein Talent hielt mich bisher um so mehr zurück, als ich nur wenigen der verehrungswürdigen Glieder dieses Collegie umher bekannt zu seyn die Ehre hatte, und keine Gelegenheit sich finden wollte, wodurch ich Demselben von Seiten meiner Fähigkeit zu dem Amte um welches ich mich bewerben wollte, genauer und so wie ich's wünschte, hätte vortheilhaft bekannt werden können. // Vielleicht darf ich mir schmeicheln, daß dieser letzte Wunsch itz, in so fern, als das hiesige Local es erlaubt, in Erfüllung gegangen ist. Und, wenn mir's demnach, ohne der Bescheidenheit zu nahe zu treten, erlaubt ist, nur noch zu bemerken, daß ich, außer den erforderlichen theoretischen Kenntnißen meiner Kunst, und außer dem Flügel und der Violine, den ich mit vorzüglichen Eifer cultivirt habe, so ziemlich mit allen übrigen Instrumenten bekannt, und den nöthigen Unterricht darauf zu ertheilen im Stande bin; zugleich auch von Seiten meines moralischen Charakters gewiß kein gegründeter Vorwurf mich treffen wird: So wage ich die gehorsamste Bitte, daß Ein Hochverordneter Akademischer Rath bey Besetzung der Musik-Lehrer-Stelle auf mich zu reflectiren geruhen wolle, und beharre mit schuldigster Verehrung / Sr Magnificenz und Hochwohlgebohrene / gehorsamster Diener / Heir[nich] Fricke / Dorpat am 12ten April 1803”.

Kõige rohkem köidab tähelepanu, et Fricke mainib taotluses mõnede nõukogu liikmete umbusaldust enda suhtes. Pole teada, kas kahtlus oli seotud ülikooli avamisel tehtud muusikaga, mille tase olevat olnud madal (Arro 2003 (1932): 201), või mõne muu esinemisega. Võimalik, et just enda tõestamiseks esines ta järgnevatel aastatel suhteliselt palju avalikel kontsertidel. Kõik teadaolevad Fricke juhutatud kontserdid toimusid enne ta valimist ülikooli muusikaõpetajaks. Esimene kontsertidest toimus 1803. aasta suurel reedel 3. aprillil ehk vahetult enne esimest koha-taotlemist. Fricke juhatas Jaani kirikus Carl Heinrich Grauni passioon-oratooriumi „Der Tod Jesu” (1755). Sama teost juhatas ta Jaani kirikus ka järgmise aasta suurel reedel, siis kõlasid nii „Der Tod Jesu” kui ka Grauni „Te Deum” (1757).¹⁵ Teadaolevalt algas 1803. ja 1804. aasta suure reede kontsertidega Tartus üldse tähtsamatel kirikupühadel suurvormide esitamise traditsioon. 1807. aastal veidi enne seda, kui ta ülikooli muusikaõpetajaks valiti, andis Fricke kontserdi Toomemäel aktusesaalis, kus ta dirigeeris Giovanni Battista Pergolesi „Stabat materit” (1736) (Rohtla 2002: 54).¹⁶

Fricke eluloolistest andmetest on teada, et tal oli perekondlikke sidemeid Tallinnas.¹⁷ Kirikuraamatu andmetel on Tartu Jaani kirikus 1800. aastal sõlmitud tema esimene abielu (EAA 1253-1-171, 194p). 1810. aastal abiellus ta samas teist korda, teine abikaasa Dorothea Elisabeth, sündinud Bahr (26.12.1789 – pärast 1852) oli tartlanna ja ristitud Jaani kirikus (EAA 402-3-1786, l. 41, 42). Tartusse jäi Fricke 1815. aastani. Edasi asus ta elama Peterburi, kus tegutses sõjaväemuusikuna. Nagu selgub Dorothea Elisabeth Fricke kirjast Tartu ülikoolile 16.05.1852, suri Fricke 1839. aastal Peterburis (EAA 402-3-1786, l. 40, 40p, l. 44).

Fricke ametiülesannete hulka ülikooli muusikaõpetajana kuulusid muusikatunnid üliõpilastele ja muusika juhatamine akadeemi-

¹⁵ „Te Deum” oli ülikooli liikmetele meelde jäänud: 1804. aasta 9. juuli ülikooli nõukogu koosolekul kaaluti rektor Georg Daniel Balki ettepanekul Fricke poole pöördumist, et ta esitaks Grauni või mõnda teist „Te Deum”-i” uuesti tänujumalateenistusel 14. juulil Jaani kirikus või pärast seda toimuval aktusel. Nõukogu otsustas siiski, et neil pidustustel muusikat ei esitata (EAA 402-4-58, l. 15–18).

¹⁶ Ülikooli aktused toimusid kuni peahoone valmimiseni 1809. aastal esialgu Ülikooli 16 von Bocki majaks hüütud hoones (sh. ülikooli taasavamise pidustus; aastast 1814 tegutses siin Akadeemiline Musse), 1804–1807 aastal ehitati Toomkiriku kooriosasse ülikooli raamatukogu, kus oli ka aktusesaal.

¹⁷ 1809. aastast pärineb Fricke avaldus ülikooli nõukogule ning luba sõita 28 päevaks perekondlikel põhjustel Tallinnasse (EAA 402-3-1786, l. 18–19).

listel tähtsündmustel. Tunnid toimusid kokkulepitud ajal kaks korda nädalas ning olid üliõpilastele tasuta (Verzeichniss ...).¹⁸ Kuni muusikaõpetaja valimiseni pidanuksid üliõpilased tundide eest maksma ja see oli põhjus, miks üliõpilased 1806. aastal muusikaõpetaja valimist tagant kiirustasid (EAA 402-3-1786, l. 6). Ka rektor mainis muusikaõpetaja valimistega seotud pöördumises 25. aprillil 1807, et „paljud üliõpilased, kes soovivad õpetust saada, kuid ei suuda selle eest maksta, ootavad seda igatsusega.”¹⁹ (EAA 402-3-1786, l. 11). Akadeemiliste sündmuste muusika suhtes otsustas ülikooli nõukogu 1807. aasta 12. septembril, et „valitseja sünnipäeval ja rektori vahetuse puhul peab akadeemiline sündmus toimuma muusika saatel”, kus „Frickele tuleb teha kohustuseks igal akadeemilisel pidustusel enne ja pärast kõnet mängida instrumentaalmuusikat.”²⁰ (EAA 402-3-1786, l. 17; vt. ka EAA 402-4-58, l. 38).

Fricke ametinimetused on olnud allikates nii muusikaõpetaja (*Musiklehrer bei der hiesigen Universität*) kui ka muusikadirektor (*Musikdirector/ Musik-Director bei der hiesigen Universität*). Vahel on need nimetused esinenud ka kõrvuti, näidates mõistete mõneti erinevat tähendust ja Fricke erinevaid rolle. Tema puhul on esinenud ka veel arhailisemat nimetust „muusikameister” (*Musikmeister*). Aktiivse muusiku positsiooni väljendab tiitel „ülikooli muusik” (*Universität's Musikus*). Frickega seondunud ametinimetused kinnitavad seega igal juhul, et ta oli nii ülikooli muusikaõpetaja, kes andis muusikatunde, kui ka muusikadirektor, kes korraldas ja juhatas muusikat akadeemilistel sündmustel.

Kokkuvõte

Võtame Tartu ülikoolis loodud muusikaõpetaja koha täitmise protsessi veel lühidalt kokku. Koht loodi 1803. aastal, kuid esimene muusikaõpetaja astus ametisse 1807. aastal. Vahepealsetel aastatel vakantne ametikoht tõusis päevakorda 1806. aastal, kui muusikaõpetaja palga maksmi-

seks mõeldud raha ülikooli reservkassas sooviti viia üle arstiteaduskonda. Ametivõimud ei olnud vastava ettepanekuga nõus ning ülikoolile esitati küsimus, miks muusikaõpetaja koht on seni täitmata. Ettetoodud põhjendused oli piiratud üliõpilaste arv ülikoolis, muusikaõpetaja liiga väike palk, samuti ametiks sobiva isiku puudumine. 1806. aasta lõpust alates hakati tegema ettevalmistusi koha täitmiseks. Kandidaatidel paluti saata proovitöö, mis pidi olema vabalt valitud koraali teemal kirjutatud fuuga. Nõutud töö saatsid neli kandidaati, kellest kaks tegutses tol hetkel Saksamaal, üks Venemaal ja üks oli kohalik muusik. Proovitöid hindasid ülikooli nõukogu liikmed. Valituks osutunud Heinrich Wilhelm Fricke oli oma kandidatuuri nõukogule esitanud juba 1803. aastal, kuid siis jäi asi soiku. Fricke ülesanneteks oli anda vabatahtlikele üliõpilastele muusikatunde ning juhatada muusikat pidulikel akadeemilistel sündmustel.

¹⁸ Ametikoha loomisest 1803. aastal kuni 1807. aasta sügissemestrini oli loengukaades muusikaõpetuse kohal märke: „muusikaõpetaja on tulekul” (“Ein Lehrer der Tonkunst wird erwartet.”) (Verzeichniss...).

¹⁹ „[...] verschiedene Studierende, die Unterricht zu haben wünschen, ihn aber nicht bezahlen können, sehnlichst demauf warten.”

²⁰ „[...] hiefort festzusetzen, daß am Geburtstage des Monarchen und bei Gelegenheit des Rectoratswechsels die akademische Feierlichkeit mit Musik begleitet werden soll.”, „[...] dem nunmehrigen Universität's-Musikdirector, Hr. Fricke zur Pflicht gemacht werden möge, bei jeder akademischen Feierlichkeit vor und nach der Rede, eine Symphonie zu geben.”

ALLIKAD

Eesti Ajalooarhiiv (EAA):

EAA 402-3-1786: Acta des Conseils und Direktoriums der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, betreffend Heinrich Wilhelm Fricke 1803–1852.
EAA 402-4-58: Acta des Conseils und Direktorii die bey verschiedenen Gelegenheiten veranstalteten Feyerlichkeiten. Von 1802, 24. April – 1824, 18. August. Vol. I [Protokoll-Extrakte und Briefwechsel mit dem Kurator des Dorpater Lehrbezirks, dem Rat der Stadt Dorpat und anderen über Veranstaltung von Feierlichkeiten].

Jäsche, Gottlob Benjamin [1802]. *Geschichte und Beschreibung der Feyerlichkeiten bey Gelegenheit der am 21sten und 22sten April 1802 geschehenen Eröffnung der neu angelegten Kayserlichen Universität zu Dorpat in Lievland*. Dorpat.

Verzeichniss... = Verzeichniss der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat [1802–1815]. Dorpat: Mattiesen. Vt. ka <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/369>.

Dörptsche Zeitung (DZ) 1797–1807.

KIRJANDUS

Arro, Elmar 2003 (1932). Tartu linna-muusikud 1587–1809. – *Vana aja muusikud*. Koost. ja tlk. Heidi Heinmaa, Tartu: Ilmamaa, lk. 131–220 (orig.: Elmar Arro, Die Dorpater Stadt-Musici 1587–1809. – *Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft* 1937. Tartu 1932, S. 91–157).
DBBL 1970 = *Deutschbaltisches biographisches Lexikon*, 1710–1960. Hrsg. von Wilhelm Lenz, Köln, Wien: Böhlau.
EMBL 2007 = *Eesti Muusika Biograafiline Leksikon*. 1. kd., toim. Tiina Mattisen, Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2007.
Leichter, Karl 1982. Tartu muusikaelu ja ülikool enne XX sajandit. – *Teater. Muusika. Kino*, nr. 6, lk. 57–62.
Leppik, Lea 2006. *Tartu Ülikooli teenistujate sotsiaalne mobiilsus 1802–1918*. Dissertationes historiae Universitatis Tartuensis, kd. 11. Tartu: Tartu Ülikool.
Löbu, Terje 2004. Mõnda Tartu Ülikooli muusikaõpetajatest. – *Teater. Muusika. Kino*, nr. 7, lk. 60–70.
Nuorteva, Jussi 2005. Practice Masters of the Royal Academy of Turku (Academia Aboensis, 1640–1829) – an International Element in the Town of Turku. – *Vana Tallinn XVI (XX)*. Toim. Raimo Pullat, Tallinn: Estopol, lk. 245–259.
Petuhhov 1902 = Петухов, Евгений Вячеславович 1902. *Императорский Юрьевский, бывший Дерптский университет за сто лет его существования (1802–1902)*. Том 1. Юрьев: [Б.и.].
Platen, Emil; Heinrich Hüschen 1998. *Universität und Musik*. – *MGG2*. Sachteil, Bd. 9. Kassel: Bärenreiter, Sp. 1166–1186.
Rohtla, Geiu 2000. Tartu muusikaelu 1789–1802. – *Valgeid laike eesti muusikaloost*. Eesti Muusikaloo Toimetised 5, Koost. Urve Lippus, Tallinn: Eesti Muusikaakadeemia, lk. 7–56.
Rohtla, Geiu 2002. Tartu kontserdielu korraldus XIX sajandi esimesel veerandil. – *Teater. Muusika. Kino*, nr. 11, lk. 48–55.
Rohtla, Geiu 2005. Tartu varasem muusikaelu. – *Tartu. Ajalugu ja kultuurilugu*. Koost. Heivi Pullerits, Tartu Linnamuuseum, Tartu: Ilmamaa, lk. 443–455.
Rothmund-Gaul, Gabriela 1998. *Zwischen Taktstock und Hörsaal. Das Amt des Universitätsmusikdirektors in Tübingen 1817–1952* (Quellen und Studien zur Musik in Baden-Württemberg 3). Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.
Siilivask, Karl (koost.) 1982. *Tartu Ülikooli ajalugu*. 2. kd. [1798–1918], Tallinn: Eesti Raamat.

Die Stelle des Musiklehrers an der Universität Tartu 1803–1807

Geiu Rohtla

(tõlkinud Anu Sõõro)

Im vorliegenden Artikel wird die Besetzung der Stelle des Musiklehrers an der 1802 wieder eröffneten Universität Tartu behandelt. Die Stelle des Musiklehrers wurde an der Universität bereits 1803 eingerichtet, doch erst 1807 wurde der erste Musiklehrer Heinrich Wilhelm Fricke (1763–1839), privatisierender Musiker in Tartu, gewählt. Im Vergleich zu den anderen Universitäten des Ostseeraumes war die Stelle des akademischen Musiklehrers in Tartu eine der ersten. Die Ausgestaltung dieser Stellen in solcher Form ereignete sich am Ende des 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts. Die Tradition der Künste an der Universität reicht aber weiter zurück. Die Universität Tartu der Schwedenzeit (*Academia Gustaviana* (1632–1665) war zwar eine Universität vom alten Typus, an der es noch keine Exercitienmeister¹ gab, doch an der *Academia Gustavo Carolina* vom Ende des 17. Jahrhunderts (1690–1710) waren Tanz-, Fecht-, Zeichen- und Musikmeister bereits eingestellt. Später verbreitete sich die Bezeichnung „Kunstlehrer“. Außer dem Musiklehrer waren an der Universität Tartu im 19. Jahrhundert Lehrer für Tanz, Fechten, Reiten und Zeichen vorgesehen, später wurden außerdem die Stellen der Schwimm- und Turnlehrer eingerichtet. Während die Professoren der Universität zu den Dozenten ersten und zweiten Ranges gehörten, waren Kunstlehrer Dozenten dritten Ranges. Den gleichen Status hatten auch Sprachlehrer und ungefähr seit der Jahrhundertmitte der lutherische Universitätspastor sowie der katholische und der russisch-orthodoxe Religionslehrer. Musik mitsamt den anderen Künsten gehörte zu den Zusatzfächern, welche die fachliche Ausbildung unterstützten. Vor allem künftige Pastoren brauchten Musiklehre, aber die Tätigkeit der Musiklehrer berührte eigentlich fast alles, was an der Universität in diesem Bereich stattfand. Musiklehrer mussten Studenten sowohl Theorie als auch praktisches Instrumentenspiel beibringen, bei akademischen Feierlichkeiten Musik leiten und auch bei öffentlichen Konzerten auftreten. All das umfasste nicht nur die Universität; die im 19. Jahrhundert tätigen Musiklehrer haben das öffentliche Musikleben der ganzen Stadt beeinflusst. Die

Stellen der Kunstlehrer außer dem Turnlehrer an der Universität Tartu wurden in den 1890er Jahren abgeschafft; als Grund sieht man hauptsächlich Russifizierungsreformen.

Die Tätigkeit der Musiklehrer der Universität Tartu ist ein Thema, das noch nicht gründlich erforscht wurde. Quellen zur Anstellung des ersten Musiklehrers befinden sich im Estnischen Geschichtsarchiv (*Eesti Ajalooarhiiv*) im Bestand der Universität Tartu; die wichtigste von ihnen ist das Archivalie, das Dokumente zu Heinrich Wilhelm Fricke enthält (EAA 403-3-1786). Im Archivalie sind die Bewerbung um die Stelle aus Fricke's Hand, Auszüge aus den Protokollen der mit der Wahl verbundenen Sitzungen des Universitätsrats und Beurteilungen der eingereichten Werke aller Stellenbewerber durch die Mitglieder des Universitätsrates zu finden. Im Artikel wird versucht zu klären, was in den Jahren 1803–1807 von der Einrichtung der Stelle des Musiklehrers bis zur Wahl Fricke geschah: Der gewählte Heinrich Wilhelm Fricke hatte seine Kandidatur dem Rat bereits 1803 angemeldet, doch dann schief die Sache ein. 1805 hat man im Universitätsrat angefangen zu überlegen, ob die für das Gehalt des Musiklehrers vorgesehenen Finanzressourcen in die Medizinische Fakultät umgeleitet werden könnten. Im Oktober des Jahres 1806 wurde dem Minister für Volksbildung ein entsprechender Vorschlag gemacht. Der Minister lehnte ihn ab und fragte, warum der Musiklehrer noch nicht eingestellt worden sei. Die vorgebrachten Begründungen umfassten die begrenzte Zahl der Studenten an der Universität, das zu niedrige Gehalt des Musiklehrers sowie das Fehlen der für die Stelle geeigneten Person. Am Ende des Jahres 1806 begann man, Vorbereitungen für die Besetzung der Stelle zu treffen. Die Bewerber wurden gebeten, eine Probearbeit zu schicken, die eine Fuge über das Thema eines frei gewählten Chorals sein sollte. Die Probearbeiten wurden von den Mitgliedern des Universitätsrates beurteilt. Die verlangte Arbeit haben vier Bewerber eingereicht, von denen zwei zu der Zeit in Deutschland (die Musiker Grosse und Ehlig aus Dresden) und einer in Russland tätig waren (ein Rebenstein aus Archangelsk); Fricke war ein lokaler Musiker. Unter den Bewerbern um die Musiklehrerstelle sind namentlich insgesamt sechs Musiker bekannt, zusätzlich zu den erwähnten der Stadtmusikusgeselle Stefan Dietrich Bader aus Tartu und der damalige Kreisschullehrer Gottfried Heinrich Goedicke aus Pärnu.

Zu den Amtspflichten Fricke's als Musiklehrer der Universität gehörten Musikunterricht für Studenten und die Leitung der Musik bei akademischen Feierlichkeiten. Der Unterricht fand

¹ „Exercitienmeister“ wurden Kunst- und Sprachlehrer im 17. Jahrhundert genannt (Leppik 2006: 98).

zweimal wöchentlich statt und war für die Studenten kostenlos (Verzeichniss ...).² Bis zur Wahl des Musiklehrers hätten Studenten den Unterricht selber bezahlen müssen, und das war der Grund, warum Studenten im Jahre 1806 die Wahl des Musiklehrers anregten (EAA 402-3-1786, l. 6). Auch der Rektor erwähnte in seiner mit der Wahl des Musiklehrers verbundenen Ansprache am 25. April 1807, dass „[...] verschiedene Studirende, die Unterricht zu haben wünschen, ihn aber nicht bezahlen können, sehnlichst demauf warten.“ (EAA 402-3-1786, l. 11). Hinsichtlich der Musik der akademischen Feierlichkeiten beschloss der Universitätsrat am 12. September 1807, „[...] hiefort festzusetzen, daß am Geburtstage des Monarchen und bei Gelegenheit des Rectoratswechsels die akademische Feierlichkeit mit Musik begleitet werden soll“, wobei „[...] dem nunmehrigen Universitäts-Musikdirector, Hr. Fricke zur Pflicht gemacht werden möge, bei jeder akademischen Feierlichkeit vor und nach der Rede, eine Symphonie zu geben.“ (EAA 402-3-1786, l. 17; s. auch EAA 402-4-58, l. 38). Als Fricke's Amtsbezeichnung kommen in den Quellen sowohl „Musiklehrer bei der hiesigen Universität“ als auch „Musikdirector/Musik-Director bei der hiesigen Universität“ vor. Manchmal tauchen diese Bezeichnungen auch nebeneinander auf und deuten damit auf einen gewissen Bedeutungsunterschied dieser Begriffe und unterschiedliche Rollen Fricke's hin. Bei ihm kam auch die noch archaischere Bezeichnung „Musikmeister“ vor. Die Position eines aktiven Musikers drückt die Bezeichnung „Universitäts Musikus“ aus. Fricke bekleidete das Amt bis zum Jahre 1815.

² Seit der Einrichtung der Stelle 1803 bis zum Herbstsemester 1807 stand im Vorlesungsverzeichnis beim Musikunterricht die Anmerkung „Ein Lehrer der Tonkunst wird erwartet.“ (Verzeichniss...).

Friedrich Konrad Griepenkerl (1782–1849), Braunschweigi Collegium Carolinumi professor ja Braunschweigi Lauluakadeemia esimene direktor

—
Andreas Waczkat
(tõlkinud Anu Sõõro)

Kõrgkoolide asutamine Braunschweigi-Lüneburgi hertsogiriigis varasel uusajal tähistab Saksa ülikooliajaloo selget pöördepunkti. 15. oktoobril 1576 asutas hertsog Julius von Braunschweig-Wolfenbüttel Helmstedtis ametlikult Academia Julia – Marburgi, Königsbergi ja Jena järel neljanda protestantliku ülikooli Saksamaal (Haase 1976: 13).¹ Arvukate tuntud isikute kaudu levis kuuldus uue kõrgkooli mainest: mõnda aega oli Helmstedtis professoriks itaalia filosoof Giordano Bruno, seal õppis teoloog Johann Arndt, samuti helilooja ja muusikateoreetik Sethus Calvisius. 1625. aastaks oli Helmstedti ülikool saanud saksa keeleruumis suuruselt kolmandaks ülikooliks. Alles järgmiste ülikoolide rajamisega Põhja-Saksamaale, näiteks Kieli ülikool 1652, hakkas Helmstedti külgetõmme vähenema. Aastal 1795 õppis Helmstedtis veel vaid 97 noormeest ja Prantsuse okupatsiooni ajal saadeti Helmstedti ülikool 1809/1810 sügissemistri lõpul teise Welfide kõrgkooli, 1737. aastal asutatud Göttingeni ülikooli kasuks laiali.

Braunschweigi ülikooli seevastu võib pidada saksa keeleruumi esimeseks tehnikaülikooliks – selle sõna kõige laiemas mõttes. Selle rajamine 1745. aastal reaktsioonina tolleaegsetele üldistele hariduse reformimise püüdlustele (Hamann 1986: 40, 60–61, 71 jm.) sai alguse Braunschweigi õukonnajutlustaja Johann Friedrich Wilhelm Jerusalemi ärgitusel, kellest sai hiljem Braunschweigi lähedal asuva Riddagshauseni kloostri abt. Ülikooli asutajaks oli vürst Carl I; tema järgi nimetatud Collegium Carolinum oli esmajoones mõeldud riigiametnike väljaõpetamiseks (Albrecht 1986: VII). Kutsekolledžina polnud Braunschweigi ülikoolis ühtki klassikalistest teaduskondadest, nagu filosoofia, teoloogia, juura või meditsiin, ning doktorikraadi

¹ Ülikooli eelkäija oli 1570 Gandersheimis asutatud pedagoogium, mis viidi 1574 üle Helmstedti. Ülikooli ametlik asutamiskuupäev langeb kokku Wolfenbütteli hertsogi Juliuise (1528–1589) poja, troonipärija Heinrich Juliuise (1564–1613) 12. sünnipäevaga, kellest sai ühtlasi isa järgi nimetatud Academia Julia esimene rektor.

andmise õiguse omandas ta alles aastal 1900. Kitsamas mõttes ei saa teda seega algusaegadel üldse ülikooliks nimetada; tagasisivaates rääkis üks endine tudeng „väiksemat mõõtu ülikoolist“², mille ülesanne oli täita lünk haridustasemes riigi ladinakoolide ja Helmstedti ülikooli vahel (Kahl 1908: 624). Alles 1878 nimetati see ümber Carolo-Wilhelmina Hertsoglikuks Tehnikakõrgkooliks (Herzogliche Technische Hochschule Carolo-Wilhelmina). Sinna sisseastumine eeldas aga gümnaasiumiharidust. Seega oli Collegium Carolinum kõrgem akadeemiline haridusasutus, praeguses mõttes (kutse-)kõrgkool. Enamik akadeemilisi õpetajaid pandi ametisse professoritena.

Valgustagu Collegium Carolinumi tähendust kõrgkoolina üks tolleaegne teadlasekarjäär, näiteks matemaatik Johann Christian Martin Barteli oma. Bartel sündis 12. augustil 1769 Braunschweigis, käis sealses Gymnasium Catharineumis ja sai juba 1783, seega 14-aastaselt, õpetaja Büttneri abiliseks. Pärast Catharineumi lõpetamist 19-aastaselt läks ta 1788. aasta augustis kolmeks aastaks Braunschweigi Collegium Carolinumisse, et seejärel sügissemestrist 1791/92 asuda õppima juba laialisaatmise äärel olevas Helmstedti ülikoolis, ja aasta hiljem jätkas Göttingeni ülikoolis. Siin õppis ta eksperimentaalfüüsikat, astronoomiat, meteoroloogiat ja maateadust, teiste hulgas ka saksa esimese eksperimentaalfüüsika professori Georg Christoph Lichtenbergi juures. Pärast lühiajalist tegutsemist õpetajana Šveitsis omandas ta 1803 Jenas filosoofiadoktori kraadi, mis oli ka matemaatiku puhul tavaline tee. Sellega jõudis Barteli Collegium Carolinumis alanud tervelt 15-aastane akadeemiline hariduskäik esialgu lõpule. 1807. aastal sai Bartel kutse tulla hiljuti asutatud Kaasani ülikooli matemaatika õppetooli, mille ta võttis vastu 1808. Lõpuks, aastal 1821, sai ta Tartu Keiserliku Ülikooli puhta ja rakendusmatemaatika professoriks (Semel 1971 (1918): 124) ning rajas seal diferentsiaalgeomeetria keskuse, mida juhendas surmani 1836. aastal – pikk akadeemiline karjäär, mis algas Braunschweigi Collegium Carolinumis ja saavutas haripunkti Tartus.

Hoolimata Collegium Carolinumi kutseomandamisele suunatud kallakust olid selle asutamisel kesksed humanitaarained. Tajudes igakülgse üldhariduse põhjanevat kasvatuslikku tähtsust tõstis Jerusalem oma õppekontseptsioonis esile esteetika kasvatusliku väärtuse (Albrecht 1986: VIII; Schikorsky 1989).³ Algusest peale töötasid Collegium Carolinumis tehniliste erialade õpetajate kõrval ka klassika-

² „Universität in kleinem Maßstabe“.

³ Seda vaatepunkti hakati 19. sajandi keskpaiku üsna küsitavaks pidama (Ludewig 1995: 128).